

НАКИТ И ЗЛАНОВЕЗ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ – ИЗЛОЖБА У КОНАКУ КНЕГИЊЕ ЉУБИЦЕ –

У присуству Његове светости патријарха српског господина Павла, у Конаку кнегиње Љубице у Београду отворена је 12. новембра 1988. године изложба „Накит и златовез Косова и Метохије“, коју је организовао Музеј из Приштине. Око 200 експоната дочаравају и потврђују занатско умеће кујунџија и терзија, градских занатлија и вештину везиља, дела углавном неписмених жена у градским и сеоским насељима. Том успелом комбинацијом метала и тканина створен је јединствени визуелни доживљај блиставости и раскоши, на граници народне уметности и регионалног занатско-уметничко-аматерског тумачења украсних и употребних предмета малог формата.

У примењеној и народној уметности појам Косова и Метохије асоцира на допадљив накит, пре свега урађен у филиграну, сличног пауковој мрежи од танких сребрних или позлаћених нити. Израда накита, украсних, употребних и културних предмета има у тој области дуго постојање. Античка искуства прекинута су бурним збивањима на прелазу у рани средњи век, доласком Јужних Словена на Балкан, ратним збивањима, сме-

ном господара. Устаљивањем српске државне власти почела је да се обраћа пажња на експлоатацију рудног блага којима је тло Косова било богато, а које је постало основа за развој златарства у средњовековној Србији, нарочито у време деспота Стефана Лазаревића и његових наследника, у првој половини XV века. Највећи рудник сребра на Балкану у то време био је Ново Брдо, где се добијало тзв. гламско сребро које је у себи садржавало и одређени проценат злата. Гламског сребра је било и у Јањеви, данас варошици јужно од Приштине, док се само сребро налазило у такође значајном руднику Трепчи, у северном делу Косова. Велике количине сребра и гламског сребра које су се посредством Дубровника извозиле у земље западне Европе, где је у то време владала оскудица у тим рудама, доносиле су значајне приходе, што је иницирало развој трговине, појаву тежњи за раскошем код тамошњих становника градова, а тиме и поседовањем финог накита. Тај општи тренд одразио се и на развој златарског заната. Први златари у градовима били су Дубровчани. У дубровачким архивским књига-

ма записани су Георгиус, златар у Трепчи 1379. године, тридесетих година XV века у Новом Брду су радили Божидар Бутко, Јакоб Дмитар Спањ, Миомир, у Трепчи је 1435. године делао Никша Лечић, а у Приштини је од 1415. до 1448. године било 18 златара, међу њима и један из Јањева. Од Дубровчана су добрим делом савршенство златарске израде прихватили и домаћи мајстори у градовима, који су до Душановог законика боравили претежно у селима. У Дечанској хрисовуљи наводи се нпр. у селу Чабићу Радоје златар. Закон је забранио златарима да станују „по земљи и по жупама“ (тј. по селима). Дубровчани и домаћи златари примењивали су у накиту све технике познате тада у најразвијенијим земљама западне Европе, а такође и типове и врсте. У исто време домаћи златари су стварали и своје посебне типове, који се по дубровачки документима називају „српски“ или рађени „на српски начин“.

Делимично наслеђена античка, затим средњовековна, па онда преузета и османска умећа у златарству одразила су се у накиту из прошла три века. Та остварења нашла су место и у Музеју Косова у Приштини, у археолошким, историјским и етнолошким збиркама и дело су златара професионалаца у градовима, на првом месту у Призрену, Пећи, Ђаковици, Приштини и Јањеву. То су били и главни златарски центри у тој области у дужем следу времена.

Златари су се називали кујунџије. Реч је позајмица из турског језика и значи израђивач предмета од злата и сребра. За њихова дела је било карактеристично да су претежно била од сребра, понекад и позлаћена, златног накита скоро да није било. Скромнији накит је израђиван од месинга, бакра, туча, и он је био

намењен сиромашним становницима у градовима, као и онима на селу. Посебну врсту накита у комбинацији текстила, перлица и других украсних детаља радиле су жене на селима. Кујунџије су при раду примењивале све постојеће златарске технике.

Кујунџије су правиле накит за главу, груди, руке, као и појасеве или само копче за жене које су се звале „пафте“. Накит мушкараца се састојао од масивног сребрног ланца за сат, „ћустека“, украсних дугмета, а понајвише од складних металних окова који су прекривали све дрвене делове посебних типова пушака и пиштоља, који су, такође, рађени у метохијским градовима. Поред тога кујунџије су радиле и кутије за дуван, украсне и култне предмете за кућу и храмове.

Збирка накита у Музеју у Приштини омогућава, заједно са збиркама накита у другим музејима у Србији, увид у промене које су се дешавале у златарском умећу Косова и Метохије у следу векова, а у контексту смене господара области. Донекле су задржане средњовековне форме накита за главу и руке, али су се мењали начини украшавања, опадао је квалитет примењеног материјала и израде, већ према знању кујунџије, моди, укусу и материјалним могућностима потрошача. У градском накиту уместо бисера, драгог камења, стављају се карнеоли и ахат, камење с магијским значењима, црвено, а понекад и зелено камење, а најизразитији експонент нових кретања је појава ланчића са трепетљикама на наушницама, понекад и на прстењу, накиту за груди. Трепетљике су биле у разним облицима, полумесеци, неправилни правоугаоници већих димензија, турске парнице. Мењала се и орнаментика појавом

мотива из турске примењене уметности, једино се још задржао емајл, нпр. у златарству Јањева.

Те основне карактеристике косовско-метохијског златарства XVI до половине XVIII века поново су доживљавале промене у другој половини XVIII и у XIX веку. Тада су настале разлике између кујунцијских производа Метохије и Косова. Кујунције Метохије били су претежно Албанци католичке вере, звани Латини, који се као ливци и златари ту досељавају из околине Скадра и из северне Албаније, попуњавајући празнину насталу после две велике сеобе Срба ка северу. Од раније, у трговачким везама са Италијом и јужно, албанско-грчком зоном, преузели су у свој орнаментални репертоар и елементе украшавања из те две области. Кујунције у Приштини били су већином Срби, а у Јањеву католици, наводно дубровачког порекла, познате јањевске прстенције, који су своје ливене производе разносили по целом Балкану. У творевинама златара из та два града уочавају се више утицаји златарства јужнијих области, нарочито Битоља. Али, сви они, живећи у значајним административним и идеолошким центрима Турског царства, где је било и доста муслимана, прихватили су и даље орнаменте и форме из инвентара исламске примењене и народне уметности, интерпретирајући их на свој начин. Доласком Грка и Цинцара из северне Грчке и југоисточне Албаније, званих Гоге, углавном у другој половини XVIII и у првој половини XIX века, поново је оживео филигран, прави и лажни ливени, по чему су нарочито биле познате кујунције из Призрен. Користио се и седеф са угравираним сценама из живота Христоса, Богородице, Св. Ђорђа, као и са представом

двоглавог орла. Седеф се стављао у копче на појасевима са декоративним оквирима. Од Черкеза, који су се насељавали у ову област после бурних догађаја на Кавказу 1864. године, прихваћен је нијело који су домаћи златари, невешти његовој изради, заменили посебном црном пастом, која се звала сават.

Основне карактеристике кујунцијских производа та два века су допадљивост упркос оријенталне претрпаности у контексту познатог страха Оријенталаца од празног простора. Све је више гранула, мањих и већих, самих или уоквирених венчићима од тордиране жице, црвеног печатног воска уместо корала, црвених, зелених, па и плавих каменчића, ромбоидних плочица, цветића уз обавезне висуљке. Накит намењен сеоском живљу већином је био декорисан геометријским мотивима из безвремене народне уметности.

Допуне раскошном накиту жена и мушкараца, са бројним варијантама, примењеним техникама и израдом, орнаментима и вишебојношћу, представљала су дела терзија у градовима. Они су на горње одевне предмете пришивали златне гајтане и траке, који су припадали категорији веза. Вез је могао да буде распоређен по рубовима, леђима у широким бордурама или је испуњавао цео одевни предмет, јасно дочаравајући наклоност Истока према сјају и богатству. Такав начин украшавања горњих одевних делова одеће био је заједнички за цео Балкан, за богато градско становништво и имућне сељаке, муслимане и хришћане. Одећа тако украшена носила се приликом свечаности или неког обреда. Такав терзијски вез са златовезом на танким тканинама убрајао се у најраскошније везове југоисточне Европе. Он је рађен

по наруџбини, мање је био у слободној продаји, према укусу и навикама потрошача. Скромније примерке терзијског веза изводиле су жене у својим кућама, примењујући их на одећи коју су саме шиле, а тако су радили и сеоски кројачи. Збирка Музеја у Приштини садржи изванредно лепе примерке минтана, јелека, цубета, антерија, долама, свите Срба, Албанаца, Турака и Црногораца.

Девојке и жене Косова и Метохије, све три вероисповести, укључивале су се у визуелну раскошност својим умећима. Оне су везле и ткале употребне и украсне текстилије. Удате жене су се више бавиле ткањем; нарочито је вредна тзв. призренска свила, позната још од средњег века, са пругама у светлијој и тамнијој нијанси или двобојних. Девојке су се више бавиле везом којим су украшавале кошуље, димије, учкуре – врсте појасева, разне врсте марама за главу, прекриваче, навлаке за јастуке, све што је било потребно у народној ношњи и у кући, за православне и католичке храмове, за поклоне који су давани у разним приликама. Тај вез је рађен разним врстама бодова са свиленим, златним, сремним нитима, памуком, уз додатак понеке шљокице и других украсних детаља. Он припада категорији градског или харемског веза, названог тако по специфичном положају жена у тадашњем друштву, муслиманки, али и хришћанки, изолованих од спољњег света и упућених на кућу и простор врта ограђеног ви-

соким зидом. У таквом свету највише се од ручних радова ценио вез, јер су везиље могле на њему на најбољи начин да испоље своју умешност у одабиру мотива, композиција, колорита, да искажу свој смисао и осећај за лепо, као и да демонстрирају своје техничке вештине.

На старијим примерцима везова боје су више пастелне, уз свилу су додаване златне или сребрне нити, или је преовладавао златовез извођен преко мустри од картона или директно на тканини. То је нарочито било карактеристично за Метохију, где је вез имао дугу традицију постојања. На Косову, а нарочито у Јањеву, везло се више нитима бљештавих боја и неки од тих везова одају другу стилску физиономију. Иначе, у обе области репертоар мотива био је велик, а најомилјеније су биле цветне шаре. Од последњих деценија XIX века, продором анилинских боја, тоналитет везова се мењао, додавала се љубичаста и јако роза боја, а мотиви су се копирани из предлогака у књижицама намењених везовима, као и из других наменских публикација. Стари, чувени косовско-метохијски вез је нестајао.

У припремању и постављању ове лепе, занимљиве и корисне изложбе учествовале су Мина Дармановић и Сузан Кулаши, кустоси Етнографског одељења Музеја у Приштини, конзерваторке Музеја Весна Попара и Виолета Филић, као и стручна служба Музеја града Београда.